GAZDAG VILMOS

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok szovjet párt- és kolhozélettel kapcsolatos archaizálódó neologizmusai*

VILMOS GAZDAG
Archaizing Neologisms of Transcarpathian Hungarian Language Varieties Related to Soviet Party and Collective Life

Keywords: Transcarpathian Hungarian language; Soviet Union; Party ideology; Kolkhoz life; Slavic lexical elements; neologisms; archaizing process

1. Bevezetés

Első olvasatra talán furcsállni véli az olvasó a címben szereplő látszólagos paradoxont, vagyis azt, hogy a neologizmusok miként archaizálódhatnak. Természetesen ebben az esetben nem egyenidejűségről van szó, hanem arról, hogy az 1900-as évek első harmadában a szovjet rendszer számos olyan politikai, gazdasági és közéleti újítással rukkolt elő, melynek hatása a nyelvben is megmutatkozott, hiszen az új dolgoknak új nevet kellett adni. Ezek az újonnan megalkotott szavak, a korszak neologizmusai, melyek túlnyomórészt a Szovjetunió különböző korszakainak politikai-ideológiai és történelmi folyamataihoz kapcsolódnak (Kaganov 2012, 267. p.), azaz erős ideológiai színezetet hordoznak magukon, s mint ilyenek a társadalmi rendszer átalakulása, a Szovjetunió felbomlása, valamint a kolhozok 2000-es évek fordulóján bekövetkező felszámolása révén kikerültek az aktív szókincsből, s folyamatosan archaizálódnak, mivel az általuk jelölt fogalmak manapság már nem vagy csak a történettudományban felbukkanó szakszavakként használatosak. (Kalinovska 2008, 36. p.)

Az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Csernicskó–Melnyk 2007, 138. p.; Csernicskó 1998a, 145–146. p.; Csernicskó

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1998b, 5. p.), s így a szovjet éra idején az erős orosz nyelvi dominancia hatására több ezer orosz vagy orosz közvetítésű lexikai elem honosodott meg a tagköztársaságok nyelvében, melyek jelenléte a nyelvhasználat minden színterén kimutatható. (Isaev 2002, 114. p.) Kótyuk István az 1974-ben megvédett doktori értekezésében (nyomtatásban 2007, 95–96. p.) a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban 1945 után meghonosodott kölcsönszavakat – melyeket Lizanec Péter (1993) később „új" elemekként említ – külön kezeli, s a következő csoportokba sorolja: 1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* 'исполком' 'végrehajtó bizottság'; 2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője'; 3. a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* 'заявление' 'kérvény'; 4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* 'гречка' 'hajdina'; 5. a kereskedelemmel kapcsolatok szavak: *csájna* < ukr. *чайна* 'чайная' 'teázó'; 6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < *щоденник 'дневник'* 'napló'. Fontos azonban megjegyezni azt, hogy az 1945 utáni átvételek egy része olyan köznyelvi, politikai és ideológiai színezettől mentes szó, amely ma is aktív használatú mind a szláv (orosz és ukrán), mind pedig az onnan kölcsönző kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban.

Természetesen, a címben foglaltak szerint jelen munka elsősorban azokkal a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban is meghonosodott orosz és ukrán kölcsönszavakkal (pontosabban azok egy részével) kíván foglalkozni, amelyek erősen kötődtek a szovjet éra politikai és gazdasági intézményrendszeréhez, s mint ilyenek a rendszer bukása után, az akkor aktív munkavállalóként tevékenykedő generáció egyre idősebbé válása és folyamatos elhalálozása révén fokozatosan archaizálódnak. A munkában bemutatásra kerülő példák a *Beregi Hírlap*[1] Arcanum Digitális Tudástárban elérhető lapszámait érintő kutatások révén kerültek adatolásra.

2. A szovjet ideológia és pártélet nyelvi hozadékai

A szovjet politikai rendszer a különböző társadalmi-politikai szervezetek egységes egészét jelenti, melyben minden egység sajátos funkciót lát el. A rendszer magában foglalja az irányító magot képező kommunista pártot, a nép képviselőinek szovjetjeit, az állami szerveket, a szakszervezeteket, a Komszomolt, a szövetkezeteket és más társadalmi szervezeteket, munkáskollektívákat. (Kapitanov 1979, 40. p.) A politikai rendszer tengelyét alkotó Szovjetunió Kommunista Pártjának a szervezeti felépítése azonban sohasem követte az állami szféra föderális jellegét, hanem olyan egységes és centralizált szervezet volt, amelyben az egyes tagköztársasági pártok csak területi szervezet-

1 Az újság 1912 és 2018 között a Beregszászi járás területén terjesztett lapként, 1945–1991 között a szovjet eszméknek megfelelően *Vörös Zászló* név alatt heti három, később kettő, létezése utolsó éveiben pedig egy alkalommal, magyar és ukrán nyelven jelent meg.

ként funkcionáltak. (Juhász 2010, 76. p.) A helyi kommunista pártszervezetek és a népbizottságok komoly felvilágosító munkát folytattak a nemzetiségek képviselői között, „megismertették őket a lenini nemzetiségi politika alaptételeivel, elmondták, hogy a Szovjetunióban élő különböző nemzetiségek egyenjogúak". (Botlik 2003, 17. p.) Ugyanakkor az Orosz Szocialista Szovjetköztársaságon kívüli kommunista pártok vezetői számára világossá vált az a tény is, hogy „pártjukat a szovjet párt nem tekintette másnak, mint a szovjet párt, azaz a bolsevik vezetés által vezérelt globális »forradalmi munkásmozgalom« nemzeti osztagának". (Kovrig 2016, 182. p.) Az 1922-ben létrejött Szovjetunió olyan totalitárius rendszer volt, melynek alapja egy olyan ideológia, amely a „szovjet ember" megteremtését volt hivatott elérni. Ez az ideológia elvileg két fő alappillérre támaszkodott: az egyik: a pártnak mindig igaza van, mivel a kommunizmushoz vezet; a másik: az ellenséggel szembeni gyűlölet a szovjet ember elengedhetetlen tulajdonsága. (Heller–Nyekrics 2003, 575–576. p.)

A pártvezetés e célok elérését biztosítandó kisajátított minden információforrást a külvilág felé, és a véleménynyilvánítást is monopolizálta. Egy fiktív világképet építettek fel, amellyel az embereknek azonosulniuk kellett, vagy úgy kellett tenniük, mintha egyetértenének vele. Bár a szovjethatalom mindenféle nemzetiségi-etnikai megkülönböztetés nélkül tevékenykedett polgárai kulturális színvonalának emelésén, a '20-as és '30-as években az egész Szovjetunióban számottevően megnövekedett az írni-olvasni tudás (Gyóni 2009, 83. p.), amihez természetesen az is hozzájárult, hogy számos nemzetiség számára engedélyezve volt az anyanyelvi oktatás. Ugyanakkor mindez a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. (Csernicskó 2013, 199. p.) A szovjet kommunizmus a pártnak az állam feletti és az államnak a társadalom feletti teljes ellenőrzésére épült. (Castells 2006, 23. p.) A hatalom legitimitásának igazolása érdekében hatalmas energiákat fordítottak a vezér- vagy Lenin-kultusz kialakítására és a Szovjetunió népszerűsítésére. (Kiss 2018, 30. p.) Óriási példányszámban jelentették meg szovjet írók, költők, tudósok, propagandisták műveit. (Horváth 2013, 44–46. p.) A kulturális-felvilágosító munka sikerének egyik biztosítéka az volt, hogy ebben a munkában maga a lakosság vett részt a szovjeteken, a szakszervezeteken, a Komszomolon, a nők szervezetein és a dolgozók önkéntes szervezetein keresztül. (Sipova 1955, 431. p.)

A rendszer legfontosabb célja tehát az emberek átnevelése volt, ezért az egész lakosságot (még a felnőtteket is) különböző iskolákba, tanfolyamokra küldték, hogy megtanulják az új eszmerendszert. (Horváth 2013, 39. p.) Az eszmék terjesztését természetesen a szovjet kommunista rendszer sajátos, illetve speciálisan erre a célra életre hívott intézmény- és szervezethálózatai látták el, s mint ilyenek értelemszerűen új vagy legalábbis új jelentéstartalommal bővült megnevezéseket kaptak. Ezek közül a legmagasabb szinten működő szervezet talán a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának végrehajtó szerveként 1919-ben létrehozott és működtetett politbüró (politbüro alakváltozatban is) (or. *политбюро → политическое бюро*) volt. A kommunista országokban általánosan is ismert és azonos jelentéstartalommal bíró kifejezés. A

politbüró a Szovjetunió legfőbb hatalmi intézménye, az állami és pártélet igazi irányítója és kontrollálója. Hatalmának folyamatos kiterjedése gyakorlatilag már Lenin életében megindult, annak a puszta ténynek köszönhetően, hogy élén az ekkor még csak az egyik legambiciózusabb bolsevik vezetőnek tekinthető Sztálin állt, aki épp ezért ezt a hivatalt használta fel céljai elérésére. (Sinkovicz 1999, 122. p.) Így természetesen nem meglepő az sem, hogy az elnevezéssel a kárpátaljai magyarságnak szóló korabeli sajtótermékek hasábjain is találkozunk. Pl. *A dolgozók hatalmas, lelkesült ünnepléssel fogadták Sztálin elvtárs és a Politbüro többi tagjainak, valamint a kormány tagjainak megjelenését a kormánypáholyban.* [VZ[2], 1949.07.21./58. szám 1. old.]; *A főváros védelmének időszakában a pártszervezetek politikai, szervezői és katonai irányítói munkáját Hruscsov N. Sz. elvtárs, az SZK(b)P KB politbürójának tagja, az UKP Központi Bizottságának első titkára, a Kijevi területi és városi pártbizottság titkára, a délnyugati arcvonal haditanácsának tagja irányította.* [VZ, 1961.06.24./76. szám 4. old.]

A pártideológia terjesztésében komoly szerepet játszott a Lenin által megálmodott Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség, azaz a Komszomol (or. *Комсомол → Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодёжи*) is, amely az oktató-nevelő munka minden területén hathatós segítséget kellett volna, hogy nyújtson a pedagógusoknak. Pl. *A Komszomolnak szép, nagy és mindennél fontosabb feladata van: a szovjet gyermekhad és fiatalság nevelése, vezetése kommunista szellemben, a Lenin és Sztálin elvtársak által örök időkre kijelölt úton.* [VZ, 1946.04.7./28. szám 1. old.]; *Komszomolszervezetünk tovább fokozza az agitációs és nevelő munkát az ifjúság között, a Komszomolba tömörítjük a még szervezeten kívüli ifjúságot, hogy ezáltal növeljük annak harcképességét.* [VZ, 1952.08.24./70. szám 2. old.]

Az eszmei nevelés szempontjából ugyancsak kiemelkedő szerep jutott az egyes településeken működő kolhozok vezető feladatait ellátó, illetve a település más tanult személyeiből társadalmi (valójában politikai és központilag irányított) alapokon szerveződő előadói csoportoknak, azaz a lektórium-oknak is, melyek a kommunizmus szellemiségének terjesztésében játszott szerepük mellett az egymással való folyamatos versengés egyik szegmenseként kerültek értékelésre. Az előadói csoportok elsődleges feladata, a lentebb ismertetett politiskolákhoz és agitkollektívákhoz hasonlóan, a kolhozmunkások általános műveltségének a növelése volt, amelyet a sokszínű előadássorozatok megtartása révén kívántak biztosítani: *Berényi elvtárs úgy szervezte meg a falusi lektórium munkáját, hogy rendszeresen tartsanak előadásokat természettudományi, mezőgazdasági és politikai témákról.*[3] [VZ, 1955.09.22./76. szám, 2. old.] A *lektóriumok* legfontosabb szerepe valójában azonban a propagandamunka, a párthűség kialakítása, a kommunista eszmék terjesztése, valamint a szovjet dicsőség és a munkában való minél jobb előmenetelre való buzdítás volt: *Az agitkollektiva, a falusi lektórium, a*

2 Itt és a további példáknál is: VZ = *Vörös Zászló*

3 Az idézett példamondatok az eredeti írásmódnak megfelelő formában kerülnek megadásra.

kulturfelvilágositó intézmények, a komszomolszervezet és női tanács egész munkáját a dolgozók nevelésére, a gazdasági feladatok teljesítésére irányítjuk. [VZ, 1953.11.15./93. szám, 2. old.]; *Berehovón megnyílt a központi lektórium, amelynek a propagandamunka módszertani központjává kell válnia.* [VZ, 1984.12.15./154. szám, 1. old.] Az eszmeiség fontos részét képezte az ateista tanok jelenléte is, amelyre ugyancsak kiemelkedő hangsúlyt fektettek a lektóriumok működésének szervezésekor: *Az ateista irodalom jobb terjesztése és népszerüsitése céljából az iskola könyvtárában a lektórium tagjai könyvkiállitást létesítettek Hálán J., Gorkij M. és más írók vallásellenes müveiből.* [VZ, 1966.03.05/28. szám, 2. old] A *lektóriumok* az ateista tanok és a pártszellemiség terjesztése mellett természetesen gazdasági és tudományos előadások fórumaként is funkcionáltak: *A falusi lektórium tagjai előadásokat tartanak a kukorica négyzetes fészekrendszerü termesztéséről.* [VZ, 1954.04.25/33. szám, 3. old.]; *A napokban a badalovói lektórium tagjai meghallgatták Popovics Iván, a Területi Mezőgazdasági Kutatóállomás tudományos munkatársának «Az atomenergia felhasználása a népgazdaságban» cimü előadását.* [VZ, 1960.11.03/131. szám, 4. old.] A *lektóriumok* sikeres működését a felsőbb nyomás helyett a hallgatóság szellemi fejlődés iránti igényével próbálták igazolni: *Most már elegendő kifüggeszteni a klubban a lektórium munkatervét, amelyben feltüntetjük az előadó nevét, az előadás címét, időpontját és a nagyszámú hallgatóság biztosítva van.* [VZ, 1952.02.17./15. szám, 2. old.]

A kommunizmus eszméinek terjesztésében hathatós szerepe volt a párt- és politiskolák (or. *политшкола → политическая школа*) létrehozásának is. A politikai nevelés e korszakban való fontosságát jól tükrözi az is, hogy „Ungváron 1960-ra az agitátorok 122 politiskolát és 112 elméleti szemináriumot hoztak létre, s ekkor a városban 5185 ember részesült, akikből 2222 kommunista volt". (Bodnár 2015, 170. p.) Ezen iskolák legfontosabb célja az általános műveltség terjesztése mellett a politikai eszmék minél jobb elfogadtatása. Pl. *A pártszervezet bürója nagy figyelmet fordít a komszomoltagok eszmei nevelésére és segített a komszomolbizottságnak két újabb politiskola megszervezésében, amelyek vezetésével Morgenthal és Filip elvtársakat, tapasztalt propagandistákat bízták meg.* [VZ, 1952.01.13./5. szám 2. old.]; *Így tehát érthető a Ruhagyár pártszervezete mellett működő, a marxizmus-leninizmus alapjait tanulmányozó politiskola hallgatóinak azon törekvése, hogy csakis a szovjet állam félévszázados útjának legfontosabb kérdéseivel foglalkozzanak, a legfontosabb mérföldköveket méltassák.* [VZ, 1967.05.18./59. szám 2. old.]

A falusi lakosság körében a tömegpolitika terjesztése a kollektívába szerveződött agitátorok segítségével valósulhatott meg. Az agitkollektíva (or. *агитколлектив → агитационный коллектив*) feladatkörébe tartozott a kommunista eszmék, politikai ismeretek terjesztése a lakosság körében, és az aktív kultúrmunka a dolgozók között. (Bodnár 2015, 164–165. p.) Pl. *Iskolánk tanítói kivétel nélkül kiveszik részüket a falusi kultúrintézmények és az agitkollektíva munkájából.* [VZ, 1953.03.15./23. szám 2. old.]; *Eredményes munkát végeznek a XXI. Pártkongresszus Kolhoz pártszervezete által irányított agitkollektíva tagjai.* [VZ, 1970.02.17./20. szám 2. old.]

A kulturális élet terén elsősorban a megfelelő ideológiai felkészültséget hangsúlyozták. Számos rendezvény bemutatása kapcsán megjelent a népek egyenjogúságának, a szovjet kultúra nagyságának (melynek kereteit, mint tudjuk, a párt határozta meg) gondolata. A népművelés egyik eszköze a falusi klubok, művelődési házak megteremtése (Bodnár 2014, 256. p.), a kolhozok különböző egységeinél, valamint az egyes munkafolyamatoknál is megjelenő agitációs és kultúrfelvilágosító feladatokat is ellátó színjátszó és énekcsoportok, azaz az agitkultbrigád-ok (or. *агиткультбригада → агит-* «агитационный» + *культ-* «культурно-просветительный» + *бригада*.) létrehozása és aktív működtetése. Az ilyen alakulatok szerveződéséről és működéséről számos korabeli híradásban olvashatunk: *Munkánk megjavítása érdekében kidolgoztuk az aratás idején a pártszervezet által végzendő munka tervét, amelyben előirányoztuk előadások, beszédek, újságfelolvasások tartását, a faliújság és harcilapok rendszeres kibocsátását, az agitkultbrigád fellépését a mezőn.* [VZ, 1954.07.04./53. szám 2. old.]; *A falusi agitkultbrigád résztvevői felkeresték a dolgozókat, hogy kellemesebbé tegyék pihenésüket, vidám dallal űzzék el a fáradságot, kellemes hangulatot teremtsenek köztük, találó dalokkal csipkedjék meg azokat, akik hátul kullognak a bő termésért folyó harcban*. [VZ, 1964.05.28./63. szám 3. old.] Az újság hasábjain megjelenő írások a szovjet eszme terjesztésének okán ugyancsak hangsúlyozzák az agitkultbrigádok szellemi nevelés terén folytatott tevékenységének a fontosságát: pl. *Az agitkultbrigád a dolgozók kommunista szellemben való nevelésének, a lusták elleni, a munka iránti szocialista magatartásért folytatott harc egyik fontos formája.* [VZ, 1952.05.11./40. szám 3. old.]; *Csak akkor értékes igazán az agitkultbrigád műsora, ha nemcsak szórakoztatja, de neveli, munkára serkenti a dolgozókat, dicséri az élenjárókat, bírálja a munkakerülőket, henyélőket és naplopókat.* [VZ, 1973.04.12./44. szám 2. old.]

A fent említett szervezetek által végzett munka legfontosabb összetevőjének tehát elsősorban a párt és a rendszer felé irányuló feltétel nélküli lojalitás kialakítási szándékát tekinthetjük. Ez a tevékenység az általános tájékoztatás leple mögé bújtatva politinformáció (or. *политинформация → политическая информация*) név alatt futott. Pl. *A pártszervezeteknek állandóan gondoskodniuk kell róla, hogy minden politinformáció újabb ismeretekkel gazdagítsa a hallgatókat, kiszélesítse látókörüket, még jobb, odaadóbb munkára ösztönözze őket*. [VZ, 1971.07.22./86. szám 1. old.]; *Örömmel tapasztaljuk, hogy a rendszeres politinformáció a dolgozók kommunista nevelésének, munkaaktivitásának fontos eszköze lett.* [VZ, 1984.01.28./12. szám 2. old.]

A fent bemutatott szovjet neologizmusok archaizálódási folyamatát a legszemléletesebben talán épp a forrásként használt *Vörös Zászló* anyagaiban való előfordulásuk mutathatja meg. Ha megnézzük az 1. számú ábrát, akkor láthatjuk, hogy az előfordulási gyakoriság az 1940–1979 közötti időszakokban tekinthető a legmagasabbnak, az 1980–1999 években még mindegyik szó előfordulására találhatunk példát, viszont a 2000-et követően, az újság létezésének közel másfél évtizedes időszakból már csupán az *agitkultbrigád* az a szó, amely ha egy alkalommal is, de említésre került.

Fontos lehet megjegyezni azt is, hogy a Komszomol szó előfordulásának ilyen mértékű kiugrását két tényező is motiválja: az egyik, hogy a szó ún. xenizmusként (erről

lásd pl. Bakos 1991) a magyar nyelvterületen is általánosan használt volt, a másik pedig az, hogy a Nagymuzsalyban működő kolhoz ugyancsak a Komszomol nevet viselte. A politinformáció pedig azért nem került feltüntetésre, mert annak mindösszesen 26 előfordulása volt az újság anyagaiban.

1. ábra. A szavak előfordulási gyakorisága a *Beregi Hírlap* (*Vörös Zászló*) című újság hasábjain

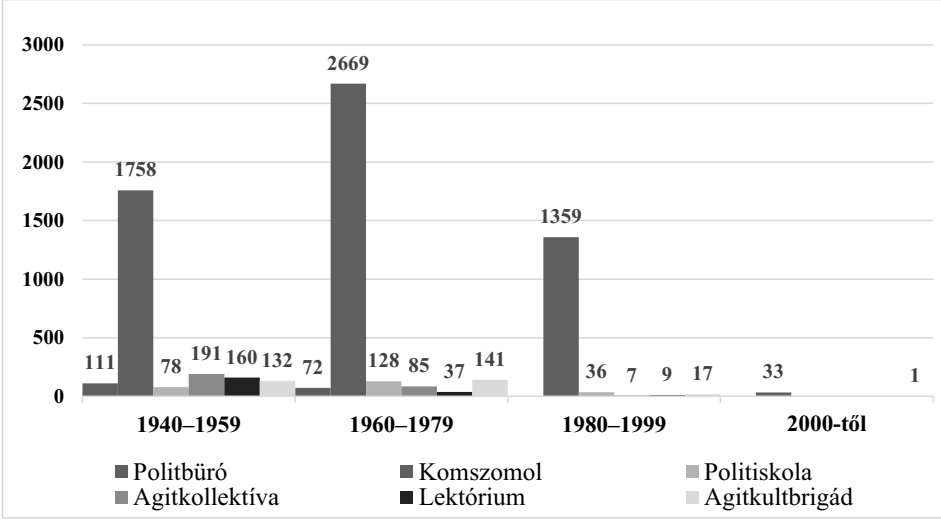

3. A kolhozvilág és a gazdasági élet nyelvi hozadékai

A szovjet időszak természetesen nem csak a politikai ideológia vonatkozásában hatott a nyelvhasználatra. Az 1920-as s az 1930-as évek első harmada a kisbirtokok helyébe lépő állami és kollektív mezőgazdasági rendszerek kialakulásának időszaka volt. (Petrák 2000, 159. p.) A Szovjetunióban ebben az időszakban háromféle gazdaság működött: az állami birtokok – a *szovhozok,* a kollektív gazdaságok – a kolhozok és a nem szocializált gazdaságok (erről lásd Nagy 1941, 62. p.). Fontos azonban hangsúlyozni azt is, hogy mezőgazdaságban a kollektív gazdálkodás évtizedei tönkretettek minden kezdeményezőkészséget; az állami támogatás alacsony szinten tartotta az élelmiszerárakat, de eltorzította a kereslet és kínálat törvényeit. Nem a földművesek, hanem a bürokraták döntöttek arról, hogy mit termesszenek és mikor (Kennedy 1997, 220. p.), vagyis a szovjet gazdaság a lehető legnagyobb mértékben függött mind a Szovjetunió politikai rendszerétől, mind a pártvezetők napi cselekvési programjaitól. (Aron 2005, 22. p.)

A szovhoz-ok (or. *совхоз → советское хозяйство*) megszervezését már 1918-ban elrendelték, s ezek a szocialista tulajdon magasabb rendű formáját jelképezték. (Nagy

1941, 64. p.) A parasztok számára a szigorú állami kötöttségek mellett működő szövetkezetekről a szovhozokra való áttérés ugyanis azt jelentette, hogy akkor is rendszeresen megkapják a minimálbért, ha a gazdaság veszteséget termel (Misiunas–Taagepera 1994, 309. p.), viszont ehhez „minden, korábban a földbirtokosok tulajdonát képező nagygazdaságot és jól megművelt birtokot" átadtak az államnak szovhozok létesítése céljából. (Heller–Nyekrics 2003, 81. p.) Pl. *A szovhozok a tények, az eredmények megdönthetetlen erejével mutatták, hogy a mezőgazdaság, a technika és az agronómiai tudomány legújabb vívmányainak felhasználásával, a fejlődés és jövedelmezőség milyen magas fokára emelhető.* [VZ, 1947.05.25./42. szám 1. old.]; *A kolhozok, szovhozok és GTÁ-k dolgozói odaadóan munkálkodnak azon, hogy maradéktalanul teljesítsék a határozatban kitűzött feladatokat.* [VZ, 1953.10.08./82. szám 1. old.]

A kollektív gazdaságokat jelölő kolhoz (or. *коллективное хозяйство → колхоз*) szó a kolhozosítás terjedése révén, a jelölt kategóriával együtt xenizmusként, kizárólag a szovjetunióbeli reáliára vonatkoztatva nemzetközi szóként ismert, alakváltozatait tekintve igencsak színes képet mutat. A magyar *kolhoz, kolchoz, kolkhoz, kolhosz, kolchosz, kolkhosz* alakváltozatokhoz hasonlóan például a szó az angol nyelvben is több formában ismert: *kolkhoz, kolkoz, kolkhos.* Fontos lehet azonban azt is megjegyezni, hogy mivel a szovjet típusú mezőgazdasági üzem elnevezése Magyarországon nem a kolhoz, hanem a termelőszövetkezet (röviden *téesz*) lett, mindezek az elnevezések a magyarországi standardban xenizmusok maradtak. Ugyanakkor a kárpátaljai magyarok körében a helyzet teljesen más volt. Esetükben a kolhozok a mindennapok szerves részét képezték, melyek a létrehozásuk viszontagságait követően (erről lásd pl. Dupka 2014, 75–89. p.; Molnár D. 2015), több évtizeden át a helyi lakosság túlnyomó többségének a megélhetését is biztosítani voltak hivatottak. Pl. *Példákkal kell bebizonyítani, hogy a kolhoz, a kollektív gazdálkodás a magángazdálkodással szemben a dolgozók életszínvonalát mennyire felemeli s mily nagymértékben előmozdítja egész népgazdaságunk fellendülését.* [VZ, 1947.06.05./45. szám 2. old.]; *A kolhozban rendszeresen folynak a közgyűlések és a brigádgyűlések, ezeken minden alkalommal politikai, vagy mezőgazdasági tárgyúelőadásokat tartanak*. [VZ, 1951.06.28./50. szám 2. old.] A kolhoz szó természetesen a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban is számos hibrid kölcsönszó alapjául szolgál. Ilyenek például: a kolhoziroda – *A kolhoziroda folyosóján kifüggesztett lap melletti levélszekrénybe a kolhoz minden részlegéről futnak be értesítések a lap számára az ott folyó munkáról.* [VZ, 1953.07.12./57. szám 3. old.]; kolhozrendszer – *A Szovjetúnió, hála a kolhozrendszer győzelmének, haladó szocialista mezőgazdasági ország lett.* [VZ, 1946.02.07./11. szám 2. old.]; kolhoztanya – *Folyamatban van egy ut, a kolhoztanyához vezető, mintegy 800 méteres út elkészítése is.* [VZ, 1951.03.29./25. szám 4. old.]; kolhozmunka – *Az agitkollektíva gyűlésein többször foglalkoztunk a kolhozmunka szervezési szabályainak ismertetésével, a munkafegyelem megszilárdításáért folyó harc formáival.* [VZ, 1952.05.11./40. szám 2. old.] kolhozautó – *Az új garázsban 10 kolhozautó áll.* [VZ, 1957.03.6./28. szám 3. old.]

Az újonnan létrejött gazdasági szövetkezetek parasztmunkásait egységes megnevezéssel kezdték el illetni. A kolhozokban dolgozó parasztokat az orosz nyelvben a

колхозник szóval nevezték meg, amelyet az orosz *колхоз*-ból a *-ник* szuffixum segítségével alkottak. A megnevezést mára már az orosz nyelvben is az archaizálódott szovjetizmusok között tartják számon. A magyar nyelvhasználók számára idegen hangzású kölcsönzés helyett az idegen szavakhoz járuló *-ista* melléknév- és főnévképző (erről részletesen lásd Gyalmos 1933, T. Somogyi 2011) felhasználása révén kolhozista formában vált a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban általánosan használttá, pl. *Ha mindenki szocialista megőrzésbe veszi a reábízott felszerelést, mindenre úgy ügyel, mintha az sajátja volna és a lehető leghoszszabbra igyekszik nyújtani minden eszköz használhatósága idejét, sokszáz munkanapot takarítunk meg, növeljük kolhozunk gazdagságát, a kolhozisták jómódját.* [VZ, 1951.05.13./37. szám 3. old.] A munkásnők megnevezésére itt is külön szó használatos, ők a kolhozistanő-k. Pl. *Ezért tervbe vettük, hogy segítséget nyújtunk a kolhozistanőknek abban, hogy kivehessék részüket a kolhozmunkából.* [VZ, 1951.07.15./55. szám 2. old.] Érdekes tény viszont az, hogy a kolhozista szó analógiájára a szovhoz származékaként létrejövő *szovhozista* megnevezés viszont nem honosodott meg, helyette csupán a hibrid kölcsönszóként megjelenő szovhozmunkás alakot tudjuk adatolni, pl. *A konzervatórium növendékei bányászifjak, kolhozisták és szovhozmunkások, akik előtt Lenin–Sztálin pártja nyitotta meg a művészethez vezető széles utat.* [VZ, 1950.07.23./59. szám 4. old.] *A szovhozmunkások szakszerűen végezték el a vermelést, így a fagy nem tehet kárt a répában.* [VZ, 1988.11.24./141. szám 3. old.]

Az 1900-as évek második felében szovjet mintára Európa számos országában alakultak szövetkezetek, melyek országonként típusaikban és nevükben is számos eltérést mutattak (erről lásd Erdei 1959/1977). Romániában a megfelelő intézmény neve például a *kollektív* volt, lásd pl. *Nagyon sok embert vonzottak a marosvásárhelyi nagyüzemek, gyárak. Ekkor még a kollektív sem működött „teljes gőzzel". De 1962-re aztán már befejezték a kollektivizálás folyamatát tűzön-vízen át.* (Nemes 2012, 54. p.) Ezzel párhuzamosan ugyanakkor használatos volt az orosz nyelvi eredetű *kolhoz* kölcsönszó is: *A kúria tornácán, a kolhoz székházában néztük az eget...* (*Romániai Magyar Szó*, Színkép melléklet, B. oldal. 2002. november 28.) A *kollektív*-ben dolgozókat pedig *kollektivista* névvel illették a romániai magyar közösségben, pl. *Például, az állam 80 banit fizetett az általuk termelt búza kilójáért, majd visszaküldte a korpát, melynek kilóját 1 lejben vásárolhatta meg a kollektivista tehene, malaca részére.* (*Romániai Magyar Szó*, 2001. szeptember 26. 5. old.). A Szlovákiában élő magyar közösség nyelvében az adott intézményt viszont *efsz* (egységes földműves-szövetkezet) jelölte: *A szocializáció bizonyos helyi szinten megvalósuló betetőződését jelentette a III. típusú Egységes Fölműves Szövetkezetek (EFSz) megalapítása 1949-ben.* (Kónya 2013, 497. p.) A magyar nyelvi megfelelővel párhuzamosan használatos volt a kölcsönszói változata is, azaz a *JRD* (jednotné roľnícke družstvo): *A Vöröslobogó egységes földműves szövetkezet, mint később megtudtuk, Szlovákia legjobban gazdálkodó JRD-je.* (*Fejér Megyei Hírlap*, 1957. december 12. 3. old.) Az itt dolgozókat pedig *jéerdés* néven említették: *Hajnalonta kelt, és a morcos tekintetű jéerdés munkásokkal utazott a helyi szövetkezetig.* (Kálmán 2011, 28. p.)

A mezőgazdasági munkákat végző személyeket különböző csoportokba szervezték, amelyeket leggyakrabban brigád-nak, a vezetőket pedig brigádvezetőnek vagy brigadérosnak nevezték. A *brigád* ('dandár') és *brigadéros* 'dandárparancsnok' katonai műszóként már a 18. sz. óta megvolt a magyarban is (TESz 1, 369. p.) azzal a különbséggel, hogy a magyarországi használatban a jelentésben közben elavult brigadéros nem „frissült" szovjet mintára, mint ahogy ez Kárpátalján megtörtént. Mind a 'munkacsapat', mind a 'munkacsapat vezetője' jelentés az eredeti katonai jelentéshez képest szovjet fejlemény (Anikin 4, 209–210. p.), vagyis ezek a magyar nyelv vonatkozásában tükörjelentésnek minősülnek. (Kiss 1976, 33–35. p.) A brigád szó kapcsán lásd pl. *Ezúttal elhatározták azt is, hogy szervezett brigádjaikkal felveszik a szocialista versenyt és ezen versenyre kihívják Nagyszőlős szőlőmunkásait*. [VZ, 1946.06.27./52. szám 1. old.]; *A brigádok között a legnagyobb termelési eredményt a bodnárok érték el.* [VZ, 1950.08.24./68. szám 2. old.], a brigádvezető kapcsán: *A tél folyamán meg kell szerveznünk a csoportvezetők, brigádvezetők rendszeres oktatását, hogy a hasonló hibák többé ne forduljanak elő.* [VZ, 1949.11.27./95. szám 2. old.] A munkacsoportok másik megnevezéseként elterjedt volt a lánka (ukr. *ланка*) is: pl. *A 18-50 emberből, férfiakból és nőkből álló brigádokat, nagyobb munkateljesítmény elérése céljából, lankákra munkáscsoportokra osztották, amelyek mindegyike 10-10 kolhoztagot foglal magában*. [VZ, 1947.04.17./31. szám 1. old.] Ezeket a *lánkás*, vagy a szláv nyelvi alaknak inkább megfelelő *lánkovij* (ukr. *ланковий* – csoportvezető) irányította. Utóbbiak csak az élőnyelvi vizsgálatok során kerültek adatolásra, sajtónyelvi előfordulásuk nincs.

A jobb munkaeredmények elérése céljával a humán és a gépi erőforrásokat is igyekeztek minél jobban kihasználni, munkafolyamatokat végző egységes csoportokban összeállítani. Ezek egyike a mezőkön dolgozó, egymás munkáját segítő személyeket gyűjtötte össze egy úgynevezett masszivában (or. *массив* – tömb). Lásd pl. *Az agitátor azt ajánlotta, hogy az aratásnál is alkalmazzák ezt a módszert úgy, hogy a kaszásból, marokszedőből és kévekötőből álló aratócsoportok részlegeit egy masszivában jelöljék ki.* [1957.07.19/ 85. 1. old.] A másik ilyen jellegű erőösszevonás a mezőgazdaságban és a gyári munkában alkalmazott gépeket érintette. Ezeket úgynevezett agregátok vagy agregátusok (or. *агрегат* – munkasorba rendezett gépek egysége), melyek természetesen csak a kiváló összehangolás révén működhettek problémamentesen. Lásd pl. *Az őszi kalászosok betakarításával egyidejűleg a kombájnnal egy agregátban dolgozó kultivátorok segítségével elvégezzük a tarlóhántást.* [1954.04.4./27. 3. old.]; *A traktoragregátok csoportos munkájánál a traktoristának találkoznia kell a gépekkel a szegélyen és beállítani a gépeket az új barázdába.* [1960.10.27./128. 4. old.]; *A gép produktivitása 12 – 15 százalékkal szárnyalja túl az eddigi agregátusokét.* [1956.06.3./49. 1. old.]

A mezőgazdasági munkákban is meghirdetett munkaversenyek kapcsán kiemelkedő hangsúlyt fektettek a megművelt területek nagyságára és az egy hektáron megtermelt mezőgazdasági termékek (legyen szó gabonáról, zöldség, vagy gyümölcsfélékről) mennyiségére. Ezért talán nem meglepő tény az sem, hogy ezekhez kapcsolódóan szláv eredetű mértékegység-elnevezések is használatosak voltak. Ilyen például a föld-

terület mérésére szolgáló régi orosz deszjatyin (or. *десятина*), melynek több típusa is ismert volt, s ennek megfelelően 1,09 hektárnyi vagy 2400 négyzetméternyi területet jelölt. Pl. *A parasztok a szovjet rendszerben 150 millió deszjatyin földet kaptak, mely azelőtt a földesurak, az állam és a szerzetesrendek tulajdona volt.* [VZ, 1957.07.26./88. szám. 2. old.] A szó melléknevesült formában is adatolható: *Eljött az első tavasz, és a kolhoz kezdeményezői kimentek a mezőre, 23 deszjatyinos földrészlegükre.* [VZ, 1957.07.3./78. szám 3. old.] Emellett a dekár (or. *декар*), azaz a 10 árnak megfelelő mértékegység is használatos volt, pl. *A családok több mint fele, – nálunk 210 van – régen alig rendelkezett 30 dekár földdel.* [VZ, 1957.07.17./84. 4. old.] Ugyancsak előfordul az újság hasábjain a szotek (or. *сотка* feltehetően a genitivus plurális alak került a kárpátaljai magyar nyelvváltozatba, vö. or. *сотых*) területmérték is, amely alapvetően egy 100 négyzetméternyi földterületet jelöl, lásd pl. *Éppen az elnökkel osztozkodott azon, hogy elvettek tőle 10 szotek földet, amit eddig törvénytelenül használt.* [VZ, 1956.09.16./94. szám 4. old.]; Viszont a *szotek* szó a kárpátaljai magyarok körében végzett élőnyelvi vizsgálatok során egy tetszőleges (5-25-70 szotekes) alapterületű, mezőgazdasági céllal használt, nem háztáji jellegű földrészleg elnevezéseként is adatolásra került. Ugyancsak a mértékegységek kategóriájába tartozik az újság hasábjain még az 1950-es években is előforduló pud (or. *пуд*), amely az 1899-es mértékegység-rögzítés alapján 16,3804964 kilogrammnyi súlyt jelölt, s Oroszországban is csak az 1920-as évek első feléig volt használatos. Pl. *A köztársaság kolhozai és szovhozai 1955-ben 159 millió pud szemesterményt adtak az államnak terven felül.* [VZ, 1956.06.13./53. 1. old.]

Természetesen még számos olyan, a szovjet éra idején elterjedt és aktívan használt szót említhetnénk, amelyek mára már az ideológiai színezet vagy a technikai fejlődés vívmányainak köszönhetően teljesen kivesztek a mindennapi használatból, de úgy véljük, hogy a fenti példák is kellőképp tanúsítani tudják azt, hogy milyen mértékű nyelvi változások zajlottak le az elmúlt 50–70 év során, s azt is, hogy a szovjet politikai és gazdasági élet alakulása (fejlődése) mekkora hatást gyakorolt a Kárpátalján élő magyar kisebbség nyelvhasználatára.

4. Összefoglaló

Az 1900-as években a Szovjetunió kommunista eszméi az élet minden színterére jelentős hatást gyakoroltak. A pártvezetés a „szovjet ember” megteremtésén fáradozva igyekezett mindent az irányítása alá vonni, szóljon ez akár a közéletről, akár az állampolgárok kikapcsolódási lehetőségeiről. Ugyanez volt érvényes természetesen a mezőgazdasági és ipari tevékenységekre is. Itt a pártvezetés a folyamatos versengés szellemiségében igyekezett minél kiválóbb eredményeket elérni, bebizonyítani mindenki számára, hogy mindig lehetőség van a jobb eredmények elérésére. Az ideológiai és gazdasági hatás természetesen nem csak az emberek mindennapjait hatották át, megmutatkoztak a nyelvhasználatukban is. Számos olyan új fogalom, használati tárgy, munkafolya-

mat, foglalkozás született ekkor, amelynek új nevet kellett adni, s amely a kisebbségek, s így a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatában is ekvivalens nélküli szóként, közvetlen kölcsönzés formájában került meghonosodásra. E szavak jelentős része az adott időszakra jellemző mozaikszó, melyek napjainkban már elsősorban szovjetizmusként vagy historizmusként a történelem és a néprajzi tárgyú kutatások során kerülnek említésre.

Irodalom

Anikin = Аникин А. Е., *Русский этимологический словарь. Русский этимологи-ческий словарь 1–15 (а–еренга).* Москва–Санкт-Петербург, Рукописные памят-ники Древней Руси–Нестор-История, 2009–2021.

Aron, Raymond 2005. *Demokrácia és totalitarizmus*. Fordította és jegyzetekkel Ellátta Kende Péter. Budapest, L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.

Bakos Ferenc 1991. Az idegen szavak egy sajátos csoportja: a xenizmus. *Magyar Nyelv,* 87, 306–312. p.

Bodnár Alexandra 2014. A szovjet ideológia terjesztése a Beregszászi járásban az 1945–1953-as időszakban. *Acta Academiae Beregsasiensis*. XIII. évfolyam, Beregszász–Ungvár, 13, 249–260. p.

Bodnár Alexandra 2015. A szovjet ideológia megjelenési formái Kárpátalja magyarsága körében (1953–1964). *Acta Academiae Beregsasiensis*. XIV. évfolyam, Beregszász–Ungvár, 14, 164–175. p.

Botlik József 2003. Kárpátalja mint Zakarpatszka-Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság (1944. november 27. – 1946. január 22.) II. *Valóság. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft. havi folyóirata*. 46. évfolyam 11. sz. 17–38. p.

Castells, Manuel 2007. *Az évezred vége – Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra III. kötet.* Az információs társadalom klasszikusai. Budapest, Gondolat-Infonia.

Csernicskó István–Melnyk Svitlana 2007. Az ukrajnai kisebbségek és a nyelvi oktatás. In Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár, PoliPrint, 120–148. p.

Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio*. *Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz. 5–48. p.

Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Dupka György 2014. *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó. /Kárpátaljai Magyar Könyvek, 232./

Erdei Ferenc 1959/1977. *Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Mezőgazdaság és szövetkezet.* Budapest, Akadémia Kiadó.

Gyalmos János 1933. Latin eredetű képzőink. *Magyar Nyelv, 29,* 221–235. p.

Gyóni Gábor 2009. Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után.* Budapest, L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92. p.

Heller, Mihail–Nyekrics, Alexander 2003. *Orosz történelem. II. kötet. A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris Kiadó.

Horváth Attila 2013. *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején.* Budapest, Médiatudományi Intézet.

Isaev 2002. = Исаев М. И. Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. In *Вопросы языкознания* Российская академия наук, Отделеные литературы и языка, «Наука» Москва – 2002. №6. ноябрь-декабрь, 101–117. p.

Juhász József 2010. *Föderalizmus és nemzeti kérdés. Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Kaganov 2012. = Каганов Ю. О. Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, вип. XXXII. 267–272 p.

Kalinovska 2008. = Калиновска О. В.: Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць. *Наукові записки. Том 85, Філологічні науки*, Національний університет „Києво-Могилянська академія". 2008. 35–39. p.

Kálmán Gábor 2011. Reggeltől estig. *Palócföld*, 57. évf. 1. sz. 27–30. p.

Kapitanov I. V. 1979. Az SZKP a fejlett szocialista társadalom politikai rendszerében. *Pártélet*. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának folyóirata. 24. évf. február / 2. sz. 39–48. p.

Kennedy, Paul 1997. A huszonegyedikszázad küszöbén. Budapest, Napvilág Kiadó.

Kiss Lajos 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. Nyelvtudományi Értekezések 92. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kiss Lajos András 2018. Alekszandr Dugin politika- és államelmélete – egy multipoláris világrend víziója. *Pro publico bono – Magyar közigazgatás.* A Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának folyóirata. 3. sz. 22–55. p.

Kónya Péter (szerk.) 2013. *Királyhelmec története.* Prešov, Az Eperjesi Egyetem kiadványai.

Kótyuk István 2007. = Ковтюк И. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.

Kovrig Béla 2016. Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története. Budapest Gondolat Kiadó–Barankovics István Alapítvány.

Lizanec Péter 1993. = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 50–56. p.

Misiunas, Romuald J.–Taagepera, Rein 1994. A nemzeti kultúra újjáéledése: 1954–1968. In Georg von Rauch–Romuald J. Misiunas–Rein Taagepera (szerk.): *A Balti államok története.* Budapest, Osiris-Századvég.

Molnár D. Erzsébet 2015. *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiban (1944-1953)*. Doktori értekezés, kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.

Nagy Iván Edgár 1941. *Szovjet-Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése.* Budapest, Cserépfalvi.

Nemes Gyula 2012. *Marosszentgyörgy történetéből*. Marosvásárhely-Marosszentgyörgy, Megjelent a Mentor Kiadó gondozásában.

Petrák Katalin 2000. *Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945*. Politikatörténeti füzetek 16. Budapest, Napvilág Kiadó.

Sinkovicz István 1999. A Politbüró. *Klió: történettudományi szemlélő folyóirat*, 8. évf. 3. sz. 122. p.

Sipova G. M. 1955. A kommunista párt harca a néptömegek kulturális színvonalának emeléséért a népgazdaság helyreállításának békés munkájára való áttérés időszakában (1921–1925). In Niederhauser Emil (szerk.): *Szovjet történeti tanulmányok I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

TESz. = Benkő Loránd főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

T. Somogyi Magda 2011. Janurik Tamás, Magyar képzőszótár. A mai magyar köznyelv képzőváltozatai. *Magyar Nyelv, 107,* 227–232. p.

Vilmos Gazdag

Archaizing Neologisms of Transcarpathian Hungarian Language Varieties Related to Soviet Party and Collective Life

In the 1900s, the communist ideals of the Soviet Union had a profound impact on all aspects of life. The party leadership, in its efforts to create the 'Soviet man', sought to control everything, whether it was public life or the recreational opportunities of its citizens. The same applied, of course, to agricultural and industrial activities. Here the party leadership, in a spirit of constant competition, sought to achieve the best possible results, to prove to everyone that there was always room for improvement. The ideological and economic impact was, of course, not only felt in people's daily lives, but also in the language they used. Many new concepts, objects, work processes and occupations were born, which had to be given a new name and became established in the language of minorities, including the Hungarian minority in Transcarpathia, as words without equivalents, in the form of direct borrowing. A significant number of these words are acronyms typical for the period in question and in historical and ethnographic research are nowadays mainly referred to as Sovietisms or historicisms. Of course, as stated in the title, this work is primarily concerned with those Russian and Ukrainian loanwords (or more precisely, some of them) that are also rooted in the Transcarpathian Hungarian language varieties, which were strongly connected to the political and economic institutions of the Soviet era, and as such, are gradually archaizing since the fall of the regime, as the generation of active workers grow older and die off.